

פרשת משפטים עבד עברי - יסוד משפטי התורה

טעם פתיחת דיני ממונות בדין עבד עברי

התורה מתחילה את פרשת משפטים עם דיני עבד עברי ואמה עבריה. וכבר תמהו המפרשים, שהרי דינים אלו אינם מצויים, שהרי רק מי שאין לו כלום מוכר עצמו או נמכר בגנותו, ואין האב רשאי למכור את בתו אלא אם כן אין לו מה יאכל, וגם אינו נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג. ולכאורה היה יותר מן הראוי להתחיל עם דיני נזיקין או שומרים, שהם מן הדינים הנוגעים לאדם כמעט בכל יום.

ונראה שהטעם שפתחה התורה פרשה זו בדיני עבד עברי, אינו משום שהיא הנוגעת ביותר למעשה, אלא משום שהיא כעין פתח והקדמה לשאר משפטי התורה. ולכן עלינו להתבונן בפרשה זו ביתר שאת, לעמוד על יסודותיה וללמוד את לקחה, וכמו שכתב הרמב"ם (פרק ח מהלכות מעילה הלכה ח) וז"ל, ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף ענינם כפי כחו, עכ"ל עיי"ש בדבריו באריכות.

ההשקפה האמיתית על ענין העבדות

והנה כהיום הדעה המקובלת בעולם היא, שעצם המושג של עבדות, דהיינו שבן אדם יהיה קנוי לאדם אחר כאילו הוא ממונו, הוא מושג שהוא בהחלט רע. ולכן חקקו דינים כנגד עבדות, וכן שחררו את כל העבדים שבעולם. וכל שכן ענין מכירת בתו לאמה, בעיני העולם הוא דבר מוזר מאד, שימכור אדם את בתו הקטנה מפני שאין ביכולתו לפרנס את עצמו. אמנם כיון שמצינו מושגים אלו בין משפטי התורה, מוטל עלינו להבין אותם, ואת הדין והיושר שלהם.

אמנם האמת ניתנת להאמר, שהרגשה ודעה זו על ענין העבדות, נובעת במקורה משתי טעויות: א. חסרון ידיעה והבנה במהותן של ישראל. ב. חוסר לימוד והתבוננות במשפטי התורה. והיינו, שאומות העולם היו מתנהגים עם

עבדיהם ואמהותיהם בקשיות ואכזריות נפלאה. לא כן בני ישראל, שהם מעוטרים במדות טובות, ואפילו בעבד כנעני לא היו משתמשים באופן אכזרי כלל. ועיין רמב"ם (פרק ט מהלכות עבדים הלכה ח), שמתאר את הדרך הנכונה להתנהג עם עבדו הכנעני, וכתב שם וז"ל, ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בעכו"ם עובדי ע"ז, אבל זרעו של אברהם אבינו והם ישראל שהשפיע להם הקב"ה טובת התורה, וצוה אותם בחוקים ומשפטים צדיקים, רחמנים הם על הכל וכו', עכ"ל.

העולם נברא לפי משפטי התורה

ועוד יש לדעת, שמשפטי התורה חלוקין ביסודם ממשפטי האומות. שמשפטי האומות בנויים על ההנחה שחברת בני אדם זקוקה לחוקים כדי שהעולם יתנהל כראוי ולא יהיה מצב של "איש את רעהו חיים בלעו". אבל משפטי התורה אינם כן, שהרי אמרו חז"ל (זוהר תרומה קסא, א) אסתכל באורייתא וברא עלמא, שהעולם נברא כפי תכונת משפטי התורה.

ועיין בספר דעת תורה (שמות עמ' רכא) שביאר את הענין וז"ל, ולדוגמא, ענין כבוד אב ואם. העולם מורגלים להבין דמצוות כבוד ניתנה משום שישנה מציאות של אב ואם בעולם. ולכאורה לפי זה למה באמת הוצרך שיהיו אב ואם כלל? - דחלילה לומר שאב ואם מוכרחים, שהוא מינות גמורה - אלא דנהפוך הוא, דמשום שרצתה התורה להזהיר על מצות כיבוד, ניתנו לאדם אב ואם בכדי שתוכל להתקיים מצוה זו. ונמצא לפי זה שלא האב והאם סיבת מצוות כיבוד, אלא להיפך, מצוות כיבוד סיבבה לאב ואם, עכ"ל עיי"ש. והיינו, דתכלית המצוות היא להביא את האדם אל השלמות, לתקן כל החסרונות שלו ולהוציא מן הכח אל הפועל את כל המדות הטובות הטמונות בקרבו. ולכן מצוות התורה ניתנו לישראל דוקא, כי רק הם מוכנים להשגת השלימות. ואף המשפטים השכליים שיש לנו הבנה בהם, אין זה משום דהשכל מחייב את המשפט, אלא שהושרש בקרב איש ישראל ישרות השכל להבינם. ולכן משפטיו רק לישראל, כי אומות העולם אין להם שום שייכות לכל זה.

ועל פי דברים אלו יש לבאר, שפרשת עבד עברי היא פרשה שלימה של אופני השגת השלימות, והיינו ע"י החסד שמתחסד האדון עם עבדו, וכאשר נבאר בס"ד.

הקונה עבד עברי - מועיל לעבד בגשמיות ורוחניות

הבה נתבונן בדיני עבד עברי. כתוב בתורה (ויקרא כה, מג), "לא תרדה בו בפרך", והיינו שאין האדון רשאי להעבידו בכל עבודה שירצה. וצריך להתנהג עמו ביתר זהירות מסתם פועל, וכמו שכתב הרמב"ם (פרק א מהלכות עבדים הלכה ז) וז"ל, כל עבד עברי אסור לישראל שקנהו להעבידו בדברים בוזים שהם מיוחדים לעשות העבדים וכו', בד"א בעבד עברי מפני שנפשו שפלה במכירה, אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד, שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו, עכ"ל. ועוד, הרי דרשו חז"ל (מובא ברש"י ויקרא שם) על הא דכתיב (שמות כא, ג) "ויצאה אשתו עמו" וז"ל, וכי מי הכניסה שתצא, אלא מגיד הכתוב שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו, עכ"ל (עיי"ש בפירוש הרמב"ן). ועוד כתוב (דברים טו, יג-יד) "וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם, העניק תעניק לו" וגו'. והיינו שחייבה התורה את האדון להכיר טובה לעבד בשביל עבודתו, ע"י שיתן לו מתנה חשובה ביציאתו. וכלל אמרו חז"ל (קידושין כב, א), כל הקונה עבד עברי - כקונה אדון לעצמו.

וא"כ נשאלת השאלה, מי הוא הפתי הזה שירצה לקנות עבד עברי, לקנות אדון לעצמו? והתשובה היא, שהקונה עבד עברי אינו עושה כן בשביל שצריך עבד, אלא הוא בעל חסד, שלבו נשאו להתחסד עם האומלל הזה, שחסר לו פת לחם, עד שהוכרח למכור את עצמו, או שבא לידי גניבה. וכדי להעלות המדוכא הזה ממצבו הדחוק, הוא מוכן לקנות עבד לעצמו, למרות כל החיובים המוטלים עליו בעקבות זאת. ולכן המכירה לעבדות היא תועלת גדולה בשביל העבד, להיכנס לביתו של צדיק ובעל חסד זה, לראות דרכיו ולהיות מושפע ממעשיו, וע"י זה יגבה לב העבד בדרכי ה' לחזור בתשובה.

וכמו כן, מי ירצה לקנות את הילדה של העני שלא נשאר לו כלום, כמבואר ברמב"ם (פרק ד הלכות עבדים הלכה ב), והלא גם עמה מחוייב האדון להתנהג כמו עם העבד עברי, ובנוסף לזה, מה תועלת יש לו ממנה, הרי היא קטנה, וברגע שתגדל ותיעשה ראוייה למלאכה, היא כבר יוצאת לחרות, שהרי אמה עבריה יוצאת בסימני נערות (כמבואר ברמב"ם שם הלכה ה). ועל כרחק כנ"ל, שכל המכירה היא לתועלת הילדה, שתצא מביתה העני, ותכנס לביתו של איש החסד הזה, ויתנהג עמה כאחד מבני משפחתו. ולכן ברגע שהיא נעשית גדולה ושוב אינה זקוקה לטיפול זה - היא יוצאת לחירות. וגם יש לה תועלת נוספת ממכירה זו,

שמא תמצא חן בעיני אדונה או בנו וישא אותה, ולכן הדין הוא שאין האב רשאי למוכרה אלא כשהאדון או בנו יכולים לייעדה (עיין רמב"ם שם הלכה יא). וכל זה הוא חסד נפלא לתועלת ולטובת הילדה הזו.

תכלית פרשת עבד עברי לרומם את האדון

אמנם עיקר הפרשה אינה בשביל האומללים האלו, אלא בשביל זכיית האדון ומשפחתו, שהם מתעלים ע"י החסד הנפלא שהם עושים, וגם מזכים את העבד ומשפחתו לחיות בסביבה זו של אנשים צדיקים וחסידים. וללמד על הכלל כולו של משפטי התורה יצא, שזהו סוד כולם, חסד ומדות טובות, המביאים את עושיהם להשגת השלימות.

להתרחק מהתכונה הנפשית של עבדות

מלבד כל זאת, יש עוד לימוד יסודי שנוכל לעמוד עליו מתוך התבוננות בפרשה זו. והיינו שאנו רואים היאך הקפידה התורה שלא יהיה האדם עבד לזולתו. הנה אמרה תורה שאם העבד אינו רוצה לצאת בסוף שש שנים, שרוצעים את אזנו. וביארו חז"ל (מובא ברש"י שמות כא, ו) וז"ל, אוזן ששמעה על הר סיני "כי לי בני ישראל עבדים", והלך זה וקנה אדון לעצמו, תרצע, עכ"ל. והנה אע"פ שנתבאר לעיל כמה גדולה התועלת והטובה שיש לעבד בהיותו בבית אדונו בסביבה של צדיקים ובעלי חסד, מכל מקום כל זה אינו שוה לו, כי אף שהעבד אינו פטור משום מצוה, אפילו הכי כיון שהוא משועבד לאיש אחר אינו יכול להיות עבד לה' כראוי.

ועיין בספר יד יחזקאל (שמות כא, א) שכתב, שצריכים ללמוד מזה, את הקפידא הגדולה שלא להיות עבד למדות רעות ותאוות, שבודאי עבדות כזו מונעת אותו מלעבוד את בוראו. וביאור הענין, דהנה בניזיר כתיב (במדבר ו, ז) "כי נזר אלוהיו על ראשו", ופירש האבן עזרא שם וז"ל, ודע כי כל בני אדם עבדי תאות העולם, והמלך באמת שיש לו נזר ועטרת מלכות בראשו, כל מי שהוא חפשי מן התאוות, עכ"ל. והוסיף בזה ר' ירוחם זצוק"ל בספר דעת תורה (במדבר עמ' מד) וז"ל, והחכם האבן עזרא הפליא להאיר לנו בטיב מציאותו, כי ההולך אחר תאוותו, מתהווה הוא לעבד באמת. ומציאות של עבד אינו מי שמשכיר עצמו לעבודת מלאכה, עבד זהו תכונה באדם, איש בן חורין לא מוכר עצמו בשום

אופן לעבד, מי שמוכר עצמו לעבד, הנה זה כי היה כבר עבד גם קודם שמכר עצמו, בתכונתו כבר היה עבד גם קודם שהמכיר עצמו למי שהוא. תכונתו של איש עבד היא, כי ריק הוא זה האיש מכל עצמיות, ועת מוכר עצמו לעבד, אזי כל מציאותו שלו היא ממציאיותו של אדוניו, נמשך הוא אחרי אדוניו בתכלית ביטול עצמיותו הוא, עם כל קריאה כל שהיא מצד האדון, והוא תיכף מוכן ובא, לקריצה כל שהיא של האדון, והוא כבר מתנער ורץ, אומר הוא הנני טרם כל מחשבה בהענין, כל מציאות של סירוב אין לעבד, כל מציאות של בחירה בדברים לעשות זה או זולת לא נמצא אצלו מכל וכל, הנהו בבחינת רצון האדון הוא רצונו, עכ"ל, עיי"ש באריכות. ולכן הקפידה התורה כ"כ על ענין זה, דאף לאדון כשר וצדיק אין ראוי להיות עבד ולהפסיד עצמיותו ובחירתו, על אחת כמה וכמה להיות נמכר לעבדות תאוותיו.

עבד ה' הוא לבד חפשי

וגם הענין הזה הוא הקדמה לכל משפטי התורה, כי לקיים מצוות התורה כראוי, לא די בעצם מעשה הקיום כשלעצמו, אלא צריך לקיימן מתוך השתעבדות לרצונו יתברך וקבלת עול מלכותו. וזהו ביאור מה שאמרו חז"ל (מכילתא יתרו פסקא ו) משל למלך שנכנס במדינה, יצאו בני העיר לקראתו, אמרו לו גזור עלינו גזירות, אמר להם קבלו מלכותי ואחר כך תקבלו גזרותי, ע"כ. ואם האדם כבר קיבל על עצמו עבדות תאוותיו אינו יכול להיות עבד ה', וכמו שכתב הגר"א (אבן שלמה פרק ב) וז"ל, לא יתכן עבודת ה' אלא לאחר שהמית התאוות והנאות דעלמא, עכ"ל.

ויש בזה עומק גדול, שהנה האדם הנמכר להיות עבד לתאוותיו, הרי הוא מקבל על עצמו את ציוויי היצר הרע, כמו עבד השומע לאדונו. וא"כ כשיצרו מסיתו לדבר עבירה אחר כך, אין עיקר התביעה עליו על עצם החטא והפשע, אלא בעיקרו הוא נתבע על זה שהרשה עצמו להיות עבד ליצרו. והנה אמרו חז"ל (ב"מ לב, ב), אוהב לפרוק ושונא לטעון, מצוה בשונא כדי לכוף את יצרו, ע"כ. ועיי"ש דמסיק דאף למאן דאמר צער בעלי חיים דאורייתא, מכל מקום לכוף את יצרו עדיף. ובמשנת רבי אהרן (ח"ב מאמר כפיית היצר) הקשה, דהא אינו עושה שום פעולת עבירה, אדרבה, ממה נפשך הוא מקיים מצוה בין אם יפרוק ובין אם יטעון, ומה שייכות כפיית היצר לכאן. ולמד רבי אהרן מזה, שיש קיום בפני

עצמו של שבירת היצר, והוא חשוב יותר מצער בעלי חיים אפילו למאן דאמר שהוא מדאורייתא, כי כך היא עיקר העבודה, שלא להיות עבד היצר. ובמשנת רבי אהרן שם ביאר על פי זה את דברי הגר"א (עיין אבן שלמה פרק ב) דאדם נדון ביסורים על כל הנאת עולם הזה שאינו במקום מצוה. וקשה, איזו עבירה יש בזה ליהנות מהעולם הזה כל זמן שאין כרוך בו שום איסור. וביאר על פי הנ"ל, דע"י זה שמרגיל עצמו למלאות תאוותיו, הוא מוכר את עצמו להיות עבד ליצרו, וזה מוציאו מכלל עבדי ה' ח"ו.

ולכן פרשה זו היא פתח והקדמה לכל משפטי התורה, כי ממנו למדים את חומרתה של העבדות כשהיא זולתי לה' לבדו, שאפילו להיות עבד לישראל צדיק וחסיד הוא סתירה לעבודת השי"ת, כ"ש עבדות לתענוגי עולם הזה וממשלת היצר. ועל האדם לקיים מה שאמרו חז"ל קבל מלכותי קודם, לאפוקי מלכות היצר, ואח"כ קבלו גזרותי.

